

Др Жељко Фајфрић
адвокат у Шиду

ПРАВО У СРБИЈИ МОДЕРНЕ ЕПОХЕ*

Теодор Филиповић (Божа Грујовић)
Сремац (Румљанин) први писац закона у Карађорђевој Србији

*„Првиј дакле ђосїодар и судија у ви-
лајешу (држави) јесте закон. Он да за-
їоведа ђосїодарима, војводама, Совјешу,
свјещенству, владикама, и свакоме ма-
лому и великому. Он ће нас браниши, и
свободу и вољност сачуваши.“*

(Т. Филиповић)

а) Рођење и школовање

Рођен је 1776. године у Руми, „а старина му је у селу Врелу, у ваљевској Тамнави“¹. Отац Теодора Филиповића био је Живко Филиповић (уз још троје друге деце). Како се наводи у свесци Карла Шверера, бившег професора у Руми, у то време у овоме месту живи Срба у свега 330 домова са 1887 душа.

Школу је Теодор похађао у Руми и то заједно са Атанасијем Стојковићем који ће имати истакнуту улогу у његовом каснијем животу.

Теодор Филиповић ће дипломирати, а онда и докторирати права у Пешти. Годину дана касније у Србији долази до Првог српског устанка.

* Рад примљен: 25. V 2004. године.

¹ Милан М. Милићевић, *Поменик*, Београд 1959, стр. 357.

Истовремено у Харкову се отвара Универзитет.

У то време на Универзитету у Харкову ради као професор др Атанасије Стојковић (такође Румљанин) и по свему судећи под његовим утицајем Теодор Филиповић након завршених студија одлази у Харков. Биће то 1804. године.

Ту ће добити место доцента катедре предмета званог „Историја права знатнијих народа, старих и нових”.

Ко зна како би Филиповићев живот даље ишао да у касну јесен 1804. године у Харков не долази прота Матеја Ненадовић, један од вођа Првог српског устанка. Уз проту било је још неколико српских посланика, а сви су они по налогу Карађорђа путовали за Петроград: „У Харкову се састану с Тодором Филиповићем, Србином из Руме а доктором и наставником Харковског универзитета, којег замоле да с њима пође у Петроград”.²

Како наводи Лазар Арсенијевић-Баталака ово скретање српског посланства за Харков имаће једину сврху у томе да се пронађе Филиповић и убеди да крене са њима у Петроград: „Они први депутати српски, кад су одовуд за у Русију отишли, путујући за Петербург, нарочито су на Харков ударили, да нађу некога Тодора Филиповића, Србина, родом из Руме у Срему, који је тек с пролећа, прошле 1804. године, као доктор права, позван будући, у Русију отишао и у Харковском универзитету за професора опредељен био”.³ Но, то није баш најтачнији опис догађаја.

Да је неки контакт Филиповића и Стојковића са Карађорђем постојао још од раније потврђује и сам прота Матеја наводећи да је намера посланства одмах била да се сврати у Харков: „Кажемо ми да у Харкову имамо једног друга, кога би ради са собом узети”.⁴

Тај први сусрет Стојковића и Филиповића са српским посланством детаљно је описан. Како прота Матеја наводи Стојковић и Филиповић су се веома обрадовали чувши да је ту српско посланство, али у том моменту нити један од њих не зна да прота има намеру да једнога од њих он (прота) води у Петроград.⁵ То вече прота се определио за Теодора Филиповића: „Теодор Филиповић тихо се разговара и умерено, Атанасије Стојковић доста ватрено. Пошто оду они на своје квартире, запита Чардаклија мене и Протића Јову: „Од ова два човека кога би волели да са собом поведемо?” Ја му кажем да би овог мањег волео „јербо ми се онај већи сасма ватрен и плаховит не допада”. Прихвати реч Протић и рече: „Ако онога већег (тј. Стојковића) поведемо, ни на по пута без кавге нећемо

² М. М. Вукићевић, *Карађорђе*, II књига, Београд 1981, стр. 179.

³ Лазар Арсенијевић-Баталака, *Историја Српског устанка*, књига I, Београд 1979, стр. 171.

⁴ Прота Матеја Ненадовић, *Мемоари*, Нови Сад/Београд 1957, стр. 110.

⁵ „Чује за нас Атанасије Стојковић и Тодор Филиповић (оба Срби професори у Харкову и дотрче чисто да нас виде”). Прота Матеја Ненадовић, *Мемоари*, Нови Сад/Београд 1957, стр. 112.

моћи отићи, и најпосле узеће нам и кола, па се он возити, а ми ићи пешке". И тако сви рекнемо Теодора да поведемо".⁶

Очигледно је било да је место са српским посланством за себе покушао задобити Атанасије Стојковић, али из наведених разлога прота Матеја се одлучио за Филиповића. Некако од тада започиње и нетрпељивост Стојковића према Филиповићу.

Иако Стојковић од овога момента излази из ове приче, морам напоменути да се ради о веома интересантном човеку. Стога о њему и неколико података. Рођен је у селу Јеленци код Руме (то село данас не постоји) 1773. године. У Руми је завршио основну школу, а онда похађао „лицеј" у Шопроњу, Сегедину и Пожуну. Са 24 године одлази на студије у Гетинберг. Тада је то био најбољи Универзитет у Немачкој.

Био је веома сиромашан тако да се за издржавање сналазио тако што је од богатих Срба тражио помоћ. Једно од писама је сачувано и у њему се обраћа Стевану Вујановском, директору школе у Осијеку. Преко њега Стојковић моли да се ургира на митрополита Стратимировића „та да му пошаље нешто новаца". Био је у заиста тешкој ситуацији, а то завршетак овога писма јасно казује: „Да бих живео годину дана потребно ми је... Ето, страшне суме. Куку, леле, другачије се не може!"

Након завршетка студија Стојковић је једно време у Руми, онда одлази у Будим где издаје прву књигу физике. За следеће три године издаје још две књиге. Године 1832. враћао се из Бесарабије и онда свратио у Харков. Ту се разболео и изненада умро. Његови посмртни остаци су и данас у Харкову иако су Румљани већ неколико пута правили планове да их врате.

б) Са српским посланством у Петрограду

У самоме почетку Филиповић није имао неке посебне воље да иде са посланством пред цара⁷ јер му је „било тешко напустити службу, па ипак за љубав свога народа и за љубав народне будућности жртвовао је све и пристао да пође с депутатима у Петроград, да им као зналац језика и спреман човек буде секретар, и помогне у послу за којим су пошли".⁸

Одмах ту, у Харкову, Филиповић је помогао проти Матеји да сачине писмо за руску владу: „по диктирању Филиповићевом напише писмо..."⁹

⁶ Прота Матеја Ненадовић, *Мемоари*, Нови Сад/Београд 1957, стр. 112.

⁷ О размишљањима Филиповића и догађајима који су уз то ишли веома детаљно говори прота Матеја Ненадовић, *Мемоари*, Нови Сад/Београд 1957, стр. 112—115.

⁸ М. М. Вукићевић, *Карађорђе*, II књига, Београд 1981, стр. 180.

⁹ Текст целог писма објављен код М. М. Вукићевић, *Карађорђе*, II књига, Београд 1981, стр. 180. Иначе, ово писмо се налази у Архиву Мин. ин. дела у Петрограду I. 8. год. 1804—6, Свежањ 1, лист 22.

Филиповић је у Харкову морао дати отказ на своје место професора, али и повести са собом и брата свога Михаила којег је довео из Аустрије. Тако су сви заједно отишли за Петроград.¹⁰ Овде се ради о млађем брату: „Грујовић Михаил (Михаило Филиповић) млађи брат Боже Грујовића (Тодора Филиповића), родио се у Руми око 1780. године. Свршивши школе у Аустрији, Михаил је отишао у Русију, за својим братом Божом.”¹¹

Овде треба рећи да то није био први Филиповићев додир са устанком у Србији. Како наводи Сава Текелија, он (Текелија) и Филиповић имали су неких додира у Будима и када је Текелија дошао на неку идеју да он (Текелија) буде тај који ће подићи устанак у Србији. Стога шаље Филиповића у Србију да овај (Филиповић) јави да ли је време да и Текелија дође у Србију: „То сутрадан доведе к мени Теодора Филиповића, и тако се ми ту уговоримо да они иду у Србију и да гледају може ли се што учинити, и тако мени да јаву и ја тамо дођем”. Устанак је нешто касније подигнут, али без Филиповића, а Текелија констатује: „То дакле они учине и отиду оба у Србију, и тако се побуну Србија, али мене јоште не зову.”¹²

По доласку у Петроград морао је Филиповић да својом руком 3. новембра 1804. године испише нову опширну молбу која је упућена министру иностраних дела А. Чарторијском.¹³

Посланство је имало тек релативног успеха, а Филиповић је своју улогу одиграо веома добро.¹⁴

в) Филиповић долази у Србију

То је био први додир Филиповића са дипломатијом. Након обављеног посла српска делегација се вратила у Србију (јануар 1805. године). Прота Матеја и Јован Протић су кренули 14. децембра за Србију и тамо стигли 10. јануара следеће године (1805).

Филиповић и Петар Чардаклија су за Србију кренули нешто касније. Њих двојица „кренула су се из Петрограда некако крајем

¹⁰ „Но, Теодора млађи брат Мијаило (Грујовић) нема код кога да остане у Харкову, а и трошка свога немају, на каруце унутра не може да стане; и тако начинимо му место острага кола, место сандука, и тако Мијаило, кад стојећи кад по мало седећи, до Петербург, дође.” Прота Матеја Ненадовић, *Мемоари*, Нови Сад/Београд 1957, стр. 114.

¹¹ Милан Ђ. Милићевић, *Поменик*, Београд 1959, стр. 74. Како се ради о веома значајном човеку (био секретар Правитељствујушчег совјета, служио кнеза Милоша и на крају кнеза Михаила) то имам намеру да њега посебно обрадим. Стога се Михаил Грујовић овде неће спомињати детаљније.

¹² Сава Текелија, *Описаније животова мога*, Београд 1989, стр. 129.

¹³ Текст целог писма објављен код М. М. Вукићевић, *Карађорђе*, II књига, Београд 1981, стр. 192—4.

¹⁴ О томе како је посланство контактирало са руским министром и каква је улога Филиповића била са много духовитости казује прота Матеја Ненадовић, *Мемоари*, Нови Сад/Београд 1957, стр. 114—124.

јануара или првих дана фебруара 1805. године, тако да су прешли границу преко дубасирске пограничне станице (11. фебруара 1805. године) и стигли у Јаш¹⁵. Теодор Филиповић ће из Јаша кренути за Србију и тамо стићи у марту месецу.

Треба напоменути да постоје мала неслагања око тога када је Филиповић стварно стигао у Србију. Прота Матеја у својим *Мемоарима* каже да је то било у априлу месецу,¹⁶ међутим биће да греша јер у Филиповићевом сведочанству које му је издао сам Карађорђе (16. фебруара 1807. године) стоји да је стигао у Србију марта месеца.¹⁷

Не треба мислити да је Филиповићев долазак у Србију био тек случај или његов хир, а по некима можда и жеља за авантуром. Он је у Србију доведен веома смишљено, а основну улогу одиграће Петар Чардаклија. Већ је описано како је уз велико Чардаклијино инсистирање српско посланство повело Филиповића (а не Стојковића) са собом у Петроград: „Овога је Петар Чардаклија знао и познавао, па је он и својим другарима присаветовао, да им непременно овог човека узети, па са собом и у Петербург повести, и у Србију довести треба”.¹⁸ Вероватно да је у Петрограду успео Чардаклија да Филиповића убеди да напусти Русију и дође у Србију.

Била је то у сваком случају велика жртва која се може објаснити једино Филиповићевим родољубљем: „Драговољно се склони, остави Русију, лепу катедру, и сјајну будућност своју, служећи једну велику империју”.¹⁹

Након доласка из Харкова Филиповић најпре одлази у Сремске Карловце код митрополита Стратимировића. Ту га митрополит убеди да промени име у Божидар Грујовић (тако му се звао прадеда). У Србији ће надаље он бити једино познат под тим именом. Разлог промене имена био је заштита од прогона аустријских власти.

Око мотива којима се Филиповић руководио када је помагао српском посланству и о томе зашто је долазио у Србију направиће Вук Караџић малу збрку. У својој *Даници* за 1834. годину (стр. 28 и 29) он ће писати да се Филиповић сам наметнуо српским посланицима, а из *Мемоара* проте Матеје јасно се види да није било тако. Стојковић је био тај који је покушао да се наметне, а посланство се одлучило за Филиповића.

Уопште је нејасан Вуков став према Филиповићу. Вук ће и у својој књизи *Први и Други српски усџанак* помало злурато да спо-

¹⁵ М. М. Вукићевић, *Карађорђе*, II књига, Београд 1981, стр. 198.

¹⁶ Прота Матеја Ненадовић, *Мемоари*, Нови Сад/Београд 1957, стр. 131.

¹⁷ Овај документ се налази у Архиву Мин. ин. дела у Петрограду под II. 6. 1824. године, No. лист 9—10.

¹⁸ Лазар Арсенијевић-Баталака, *Историја Српског усџанка*, књига I, Београд 1979, стр. 171.

¹⁹ Лазар Арсенијевић-Баталака, *Историја Српског усџанка*, књига I, Београд 1979, стр. 171.

миње Филиповића. Најпре ће навести да је Филиповић током 1804. године требао да дође у Русију „с Чардаклијином женом”, а када буде говорио о његовом повратку у Србију навешће директно: „Но будући да је био слаба здравља, особито у прсима, зато му зима руска буде врло несносна, и кад дођу српски посланици у Харков, препоручи им се да га узму за тумача и секретара, и тако га по жељи његовој изведу из Русије”.²⁰

Под Вуковим утицајем слично ће писати и Л. Ранке: „Нашли су тамо једног полуземљака од угарских Срба, Филиповића, доктора права. Ненавикнут на климу, ионако болешљив, желео је да се врати на обале Дунава и придружио се изасланицима”.²¹

Но не треба мислити да је Филиповић био једини који је на вест о устанку дошао у Србију. Исто је учинио Михајло Витковић (песник из Будима), Григорије Трлајић, Атанасије Стојковић, Марко Добрић (трговац и књижевник, становао у Дрездену): „Нико од њих, ма колико далеко били од Србије, није се устезао да на свој начин шири љубав према „отечеству” и не учини покушај да помогне њеној ослободилачкој борби”.²²

г) Филиповић — први секретар Правитељствујушчег совјета

Једно време (до априла месеца) Филиповић ће бити код родбине, а онда је прешао у Србију. Ту је боравио најпре код проте Матеје „и при њему се налазио готово без сваког видног посла”, међутим био је „зањат великим мислима”.²³ Како прота Матеја наводи Филиповићева „је старина и фамилија у нашем селу Врелу, но он је седео код нас у Бранковини и почео писати устројеније Совета, каков Совет треба да буде у нашим ондашњим опстојатељствама”.²⁴

Из тога времена потичу и Филиповићеви текстови *Зайамјай* и *Слово*. То су два правна акта у којима ће се расправљати о двама установама — Правитељствујушчем совјету и Вожду (поглавару земље). Управо ће ове институције да постану основа свим каснијим уставним и законодавним списима који ће долазити 1805, 1808. и 1811. године.

Оба правна акта су веома интересантни јер у њима се Филиповић веома залаже за правну државу, желећи да и Србија буде таква (правна држава), наводећи: „Првиј дакле господар и судија у вилајету (држави) јесте закон. Он да заповеда господарима, војводама,

²⁰ В. С. Карацић, *Први и Други српски устанак*, Београд 1947, стр. 130.

²¹ Л. Ранке, *Српска револуција*, Београд 1991, стр. 83.

²² С. Гавриловић, *Личности и догађаји из доба Првог српског устанка*, Нови Сад 1996, стр. 315.

²³ Лазар Арсенијевић-Баталака, *Историја Српског устанка*, књига I, Београд 1979, стр. 172.

²⁴ Прота Матеја Ненадовић, *Мемоари*, Нови Сад/Београд 1957, стр. 131.

Совјету, свјештенству, владикама, и свакоме малому и великому. Он ће нас бранити, и слободу и вољност сачувати.”

Србија је у то време, као и свако место где се води револуција била земља без закона, а ситуација је била тим тежа што је вековно ропство под Турцима довело скоро до подивљалости целога народа. Писмених људи скоро и да није било, а учених заиста није било. Управо ту негде је Филипковић осетио „да је нужно и још о нечем промислити и побринути се, а то је: законитост, која треба устопце, за оним успехом у борби противу удручитеља њихових да иде, и да заједно са ослобођењем испод јарма турског, и она расте, и снагу своју у народу и земљи распростире и темељи, ради сигурности свачије за живот, чест и имање, и да би што пре и просвештена Европа увидела, да се Срби нису само просто противу Турака, принуђени њиховим злом, подигли, него да они у исто време оснивају и једну сталну државу, и једно стално, на законитости основано правленије, које ће јамчити сваком, без разлике племена, вере и туземства, за правичу”.²⁵

Одмах је добио место секретара Правитељствујушћег совјета сербског и као такав почиње да пише законе и уредбе. По Карађорђевој жељи именован је за „попечитеља иностраних дела”. Основни задатак му је био да води преписку са иностраним канцеларијама. Још док је боравио код протe Матеје у Бранковини написао је Филипковић закон који је назвао *Устројеније*, а по којем ће радити Совјет: „о ком Божа пише једнако у Бранковини Устројеније, које овде прилажем”.²⁶

Осим што се бавио правним пословима имао је Филипковић (Грујовић) и неких ратних доживљаја, а о њима је писао дневник.²⁷

д) Филипковић као писац првих законских и уставних текстова Карађорђево Србије

Био је веома амбициозан (данас видимо и — наиван) желећи од самога почетка да успостави Закон по коме би се равнали како потчињени тако и претпостављени. Стога је позвао Карађорђа да дође на „беседу у Боговађу”. Но, Карађорђе није дошао па је састанак одржан 15 дана касније у манастиру Вољавчи (испод планине Рудник). Ту је Карађорђе мање-више прихватио све оно што је Филипковић-Грујовић предложио па је формиран и Правитељствујушчи совјет: „То је било 15. августа на Велику госпођу 1805. — Божа Грујовић и секретар и концеписта, архивар, столоначелник и сва зва-

²⁵ Лазар Арсенијевић-Баталака, *Историја Српског устанка*, књига I, Београд 1979, стр. 172.

²⁶ Прота Матеја Ненадовић, *Мемоари*, Нови Сад/Београд 1957, стр. 171.

²⁷ Прота Матеја ће у неколико наврата да цитира Филипковићев (Грујовићев) дневник („журнал”).

нија на себи носи”.²⁸ Убрзо ће се Совјет преместити из манастира Вољавче у Боговађу.

Управо је Филиповић (Грујовић) аутор првог писаног закона ослобођене Србије. За саму скупштину Совјета израдио је 1805. године *Устројство Совјета*.²⁹ Тиме Грујовић, односно Теодор Филиповић, постаје први писац закона ослобођене Србије. „Приликом оснивања Совјета значајну улогу одиграо је Божа Грујовић (правим именом Теодор Филиповић); он је саставио нацрт организације Совјета и био први његов секретар”.³⁰

Без икакве сумње управо ће овај Филиповићев (Грујовићев) текст да буде и да остане први уставни акт о уређењу устаничке државе, „њиме су регулисани односи између вожда и Совјета и дата им права, уређени световни и свештенички судови и прописан судски поступак. Одлучено је да се изврши попис добара ради разрезивања порезе”.³¹

Вероватни (помало идеалистички и надаре наивно) мислећи да ће се овај пропис у Србији поштовати и да ће га Карађорђе и народне старешине стварно и спроводити на једном месту Филиповић иза једне уредбе усхићено додаје: „Ово се зове сербска слобода”. Уопште, идеје су му биле исправне, а посебно је истицао да се судије морају повиновати само разуму и правди: „Уз државничко схватање Грујовић је додао и поетску химну правди и слободи. У времену крвавог рата, разбукталих страсти, распламтелог властољубља, необузданих суревњивости и скоро дивљих нарави Грујовић је уздизао владавину разума, правде, слободе и закона. Хтео је ограничити властодршце, онемогућити насиље, сузбити неправде, спречити међусобна крвава разрачунавања, стати на пут обести појединих моћника. Требало је да једно тело, састављено од честитих и знатних људи, ради по закону и разуму; да праве и невинне заштити од страдања; кривце и злочинце подвргне казни; нагло суђење пиштољем замени правилном пресудом по закону”.³²

Чини се да је Филиповић био под не малим утицајем митрополита Стратимировића који у једном свом писму јавља устаницима: „Ви не смете никад имати пред очима своје посебне и приватне интересе, већ оне опште, интересе целе нације и државе у којој живите.”

Филиповић ће имати и основну улогу при доношењу *Учређења судеојств* (донела га Смедеревска скупштина 1805. године) који-

²⁸ Прота Матеја Ненадовић, *Мемоари*, Нови Сад/Београд 1957, стр. 134.

²⁹ Текст „Устројства” објављен код Ј. Продановић, *Историја политичких странака и сторуја у Србији*, Београд 1947, стр. 26—27.

³⁰ *Историја државе и права народа Југославије*, Београд 1980, стр. 96.

³¹ Радослав Љушић, *Историја српске државности — Србија и Црна Гора*, Нови Сад 2001, стр. 61.

³² Ј. Продановић, *Историја политичких странака и сторуја у Србији*, Београд 1947, стр. 25.

ма су основана и прописана правила за рад световних (сеоски, кнежински, нахијски и Велики суд) и духовних судова (намеснички, протојерејски, архијерејски и Велики народни). Исто тако радио је и на тзв. „Карађорђевој законику” који је садржавао одредбе о делима против државе и њеног поретка, дисциплинске мере против војних прекршиоца, и један низ кривичних и грађанских одредаба.³³

ђ) ... и на крају

Почетком 1806. године Грујовић је у саставу депутације (са протом Матејом Ненадовићем и Милошем Урошевићем) која путује у Беч: „Спреси мене и Богу у Беч молити императора Франца за џебану и друге потребе, одакле пошљемо прошеније императору Александру руском, с отим и у Цариград султану. То ће бити око половине јануара 1806. године, тако ми се чини”.³⁴ Но, та депутација није имала некога нарочитог успеха.³⁵

У време када је Совјет прешао из Смедерева у Београд 1807. године Вук Караџић упознаје Филиповића и бележи: „За ово време Божа је стуб српског Совјета. Он је био и председник и секретар и писар и све”.

Већ тада био је Филиповић болестан од грудобоље, а како лечење у Земуну није дало резултате то је покушао са лечењем у Новом Саду (зима 1806. године). Ту је увидео да лека нема тако да у Сремској Каменици 25. марта 1807. године умире: „Божа се разболи и оде к брату своме да се лечи, па је и умро 1807. године и сахрањен код Саборне новосадске цркве”.³⁶ Имао је тек 31 годину.

По другој верзији умро је у Петроварадину. Сахрана је била у Новом Саду и како се тврди била је једна од највећих. На његово место секретара Совјета доћи ће његов брат Михаило: „Кад је Божа умро (25. марта 1807), његов млађи брат Михаило Грујевић стане за секретара у синоду”.³⁷

Утицај који је Филиповић одиграо у Србији није могуће преценити. У своме чувеном писму *О уређењу и просвећењу Србије* митрополит Стратимировић ће га (уз проту Матеју) назвати стубом бити-имајућег правног поретка у Србији.³⁸ Веома га је ценио С. Новако-

³³ О овим судовима писали Миленко Вукићевић, *Судови и њихово уређење за време Устјанка 1804—1813*, Полицијски гласник, 29, 1905. Александар Соловјев, *О Карађорђевој законику*, Архив за правне и државне науке, 1923.

³⁴ Прота Матеја Ненадовић, *Мемоари*, Нови Сад/Београд 1957, стр. 135.

³⁵ С. Гавриловић, *Личности и догађаји из доба Првог српског устјанка*, Нови Сад 1996, стр. 179.

³⁶ Милан Ђ. Милићевић, *Поменик*, Београд 1959, стр. 358.

³⁷ Прота Матеја Ненадовић, *Мемоари*, Нови Сад/Београд 1957, стр. 178.

³⁸ Ђ. Н. Радојчић, *Досишејево писмо о уређењу и просвећењу Србије*, Летопис Матице српске, књига 300, 1921, стр. 31—32. Радослав Перовић, *О једном шобожњем*

вић наводећи: „Божо Грујовић (Тодор Филиповић), образован правник аустријске школе, Румљанин из Срема.”³⁹

Веома га интересантно карактерише Ј. Продановић: „Нашао се у то доба човек који је смерао створити једно тело које би управљало државом и било изнад свих старешина. Он је био централиста, али противник неограничене власти врховног војда.”⁴⁰

Да је био значајна личност видеће се и када Гаврил Бајчевић напише 1807. године књигу *Тејтралоџ или бесједа помежду четирема, на овјеченние безмерѣнија ѣамјати Г. Теодора Филиповича ѣрав. докѣшора.*⁴¹

Мислим да би се браћа Филиповић (Грујовић) могли назвати ствараоцима либералне идеје у Србији.⁴² Можда су њихова размислања била ограничена, али у то време и није могло бити другачије, надасве не у патријархалној и феудалној Србији где су оне (либералне идеје) биле сасвим непознате. Требаће чекати све до 1848. године и Светоандрејске скупштине да би оне дошле до пуног изражаја.

Исто тако, **Теодор Филиповић (Грујовић) јесте један од првих који је зачео идеју природног права у Србији.** Његов рад тежи да теоријски и заснује и оправда државу. Данас је његова идеја можда застарела будући да му концепт почива на становишту рационализма и природног права XVIII века налазећи извор суверенитета владарске власти у правној норми као таквој. Но, ова идеја ће остати и за касније године. У Милошевој Србији на његову идеју ће се директно надоградити Димитрије Давидовић (професор природног права на Лицеју од 1838. године).⁴³

писму Досиѣја Обрадовића из доба Првог српског устанка, Ковчежић I, Београд 1958, стр. 7—20.

³⁹ С. Новаковић, *Васкрс државе српске*, Београд 1986, стр. 108.

⁴⁰ Ј. Продановић, *Историја политичких странака и струја у Србији*, Београд 1947, стр. 22.

⁴¹ В. Стајић, *Новосадске биографије*, свеска прва, Нови Сад 1936, стр. 32.

⁴² Тако ће их схватити Ј. Продановић, *Историја политичких странака и струја у Србији*, Београд 1947, стр. 25: „Божу Грујовића могли бисмо назначити као представника Централистичко-либералне странке”.

⁴³ О овој интересантној теми погледати код А. Стојковић, *Развиѣак философије у Срба 1804—1944*, Београд 1972, стр. 22.